Kuusivooninkisen uumenissa: Arvio Vapriikin ”Finlayson 200 – tehtaasta brändiksi” -näyttelystä

Sanna Lipkin¹

Toukokuinen hellepäivä oli erinomainen ajankohta tutustua Vapriikin Finlayson 200 – tehtaasta brändiksi -näyttelyyn. Museo oli koronarajoitusten vuoksi ollut pitkään kiinni ja olin odottanut mahdollisuutta matkustaa Tampereelle jo useamman kuukauden. Koronan vuoksi olin kuitenkin hieman huolissani lähikontakteista, sillä tiesin viettäväni sa-leissa pitkän ajan. Minulla ei kuitenkaan ollut syytä huoleen; kevään ensimmäiset hellepäivät pitivät huolen siitä, että tamperelaiset pysyttelivät ulkoilmassa. Tämä oli itse asiassa jo toinen kerta, kun näin näyttelyn. Ensimmäisellä kerralla, kesällä 2020, jäin jumiin mielestäni näyttelyn kiinnostavimmalle osastolle, joka esittelee lasten tehdastyötä, ja mukana ollut teini katosi pian näköpiiristäni. Ei auttanut kuin vain silmäillä muut salit ja siirtyä Vapriikin pelimuseon puolelle. On ilmeistä, että nuoriso ei kuulu näyttelyn kohderyhmään, vaan se kiinnostaa enemmän tyypillistä museokävijää eli keski-ikäistä tai sitä vanhempaa naista. Tähän viittaisi myös se seikka, että näyttelyssä esiin laitetut tekstiilit ovat pääasiallisesti naisten käyttötekstiileitä sekä kodintekstiileitä. Valitut tekstiilit ovat upeita ja näytteille asettelu hivelee esteettistä silmää. Näyttelyn tekninen toteutus on selkeä ja hallittu ja sen värimaailma on miellyttävä.

Näyttelyssä hyödynnetään onnistuneesti erilaisia medioita. Noin kaksi minuuttia kestävät videot ovat hyvin vierailijan keskittymiskyvyn rajoissa. Erityisesti piirroskuvina toteutettu video myöhästyneestä puuvillalastista osoittaa, kuinka tutkittu tieto ja taide voivat yhdessä vangita katsojan kiinnostuksen.

Planssit tarjoavat paljon tietoa ja halutessaan vierailija voi perehtyä tehtaan historiaan, toimintaan ja kasvuun hyvin yksityiskohtaisesti. Vaikka tehdas tarjosi asumis-, terveys- ja sivistyspalveluita, se hallitsi myös työläisten vapaa-aikaa. Työntekijöille oli tarjolla lukusali, juhlasali, biljardihuone ja keilarata.

Kuva 1. Finlaysonin valmistamat huivit olivat värikäitä. Tässä huiveja 1800-luvulta 1920-luvulle. Kuva: Sanna Lipkin.

¹ FT Sanna Lipkin on akatemiaturkija Oulun yliopistossa ja tekstiiliarkeologian dosentti Turun yliopistossa. Hän on kiinnostunut menneisyyden lasten arkipäivästä ja on tutkinut, miten 1600–1800-luvulla suhtauduttiin lasten kuolemaan.

Kuitu-, lanka- ja kangasnäytekirjat kertovat tehtaan tuotannon kirjosta 1800-luvun alkuvuosikymmeniltä lähtien. Aina 1900-luvun alkuun saakka tehtaan tärkeimpiä tuotteita olivat naisten huivit ja esiliinat. Näyttelyssä esillä olevat kankaat ovat kauniita ja hyvälaatuisia (Kuva 1). Nenäliinoja valmistettiin 1860-luvulta 1970-luvulle. Vuodevaatteet – lakanat, patjakankaat ja peitot – ovat olleet yhtiön tärkeitä tuotteita aina 1890-luvulta lähtien ja esillä on upeita näytteitä eri vuosikymmeniltä. Kauniita ovat myös sisustus- ja vaatekankaat, joita on niin ikään valmistettu 1800-luvulta lähtien. Näyttelystä löytyy jokaiselle suomalaiselle tuttuja froteekankaita, lasten huopia ja äitiyspakkausten makuupusseja. Moni vieras voikin ajautua muistojen teille nähdessään vuosikymmenien takaisia tuttuja kuoseja, joista osa on varmasti yhä vielä käytössä.

Finlayson lapsi- ja naistyön vakiinnuttajana

Epäilemättä Finlayson on ollut tärkeässä osassa suomalaisen lapsi- ja naistyövoiman vakiinnuttamisessa. James Finlayson perusti Tampereelle orpokodin ja sen periaatteisiin kuului kasvattaa lapsia työnteon mukanaan tuomilla hyödyillä. Lasten työllistämistä pidettiin hyvän- tekeväisyytenä; he eivät joutuneet kerjuulle tai elämään puutteessa. Työpäivät olivat pitkiä, ja nuorimmat työntekijät olivat alle 10-vuotiaita. Lapsityötä ei kritisoitu ennen 1880-lukua ja työ tehtaalla oli raskasta ja kuri tiukkaa. Työtä tehtiin tehtaan pillin soiton määrääminä aikoina. 1900-luvun alussa tehtaiden tuli pitää listaa alaikäisistä työntekijöistä, jotka luokiteltiin 12–14-vuotiaiksi lapsiksi ja 15–17-vuotiaiksi nuoriksi. Näyttelyssä esillä olevan henkilöluettelon mukaan alaikäisistä listattiin tarkastajia varten heidän kotiseutunsa, vanhempansa tai holhoojansa sekä koulutietoja. Näyttelyssä esillä oleva koulutodistus paljastaa Finlaysonilla olleen oman koulun, Mamsellin koulu, jonka pienoismallikin on esillä. Töihin päästäkseen lapsella tuli olla sekä lääkärintodistus että lupatodistus vanhemmilta. Finlayson 200 -näyttelystä ei ole näyttelyjulkaisua, mutta Vapriikin museokaupasta löytyi ilahduttava kirja, Karoliina Suoniemen *Tehdaskaupungin lapset* (2020), joka johdattelee lapsiyleisön suomalaisten tehdasyhteisöjen lasten elämään. Tämä teos on lapsille suunnatun tietokirjallisuuden parhaimmistoa.

Tavallisen tehdastyöläisen arkeen pääsee tirkistämään vuonna 1837 valmistuneen tehdasrakennuksen, Kuusivooninkisen, pienoismallissa (Kuva 2). Se esittää tyypillisen talvisen työpäivän tapahtumia vuodelta 1847. Silloin Finlaysonilla työskenteli 600 henkeä. Nukkejen lisäksi työkoneiden äärellä ja muissa tiloissa nähdään ”liikkuvia kuvia”. *Pepper Ghost* -tekniikalla eli heijastevideoina toteutetuissa näytellyissä kohtauksissa kutomosaleissa ja pakkaushuoneissa näemme leikkiviä ja eväitä syöviä lapsia, väkivaltaisia miehiä sekä kirjoja lukevia naisia (Kuva 3). Eräs mies on pitkällä istunnolla vessassa ja tupakoi, kun taas toisessa vessassa oksentaa raskaana oleva nainen. Pienoismallin luona jaksaa viipyä, sillä se on humoristinen ja täynnä yksityiskohtia.

Kuva 2. Kuusivooninkisessä oli nimensä mukaisesti kuusi kerrosta. Pienoismalli on tehty rakennuspiirrosten mukaisesti. Kuva: Sanna Lipkin.

Kuva 3. Kuusivooninkisen ikkunasta kurkautessa voi nähdä naisia kutomakoneiden äärellä sekä *Pepper Ghost*-tekniikalla toteutettuja lyhytfilmejä. Tässä lapset syövät eväitä. Kuva: Sanna Lipkin.

Näyttely epätasa-arvon ja kolonialismin jatkumona?

Vaikka näyttely raottaa ovea tehdastyön arkeen, se ei katso lasten tai naisten työtä kriittisellä silmällä. Näyttelyssä on ehkä haluttu säilyttää kepeä tunnelma, joka ei kuitenkaan ole ollut tehdastyön todellisuutta. Monessa suhteessa näyttely toistaa yhteiskuntamme vallitsevaa naisen ja miehen välistä epätasa-arvoa. Naiset esitetään nimettöminä hahmoina, lukuun ottamatta Margaret Finlaysonia, joka esitellään vaimon roolissa. Hän aloitti Tampereella kotiteollisen tekstiilituotannon sekä Suomen ensimmäisen kemiallisen pesulan. Harmillisesti hänestä ei ole löytynyt edes muotokuvaa, toisin kuin näyttelyssä esitellyistä lukuisista miehistä (Kuva 4). Työläiset, mukaan lukien naiset ja lapset, jäivät kasvottomaksi massaksi, vuosikymmenien aikana kasvaviksi numeroiksi. Vaikka luvut kertovat tehtaan kasvusta, kasvu ja tuotto ovat olleet mahdollisia pelkästään ihmisten tekemällä työllä. Pienoismaailma lukuun ottamatta työn historia ja sen realiteetit jäivät vierailijalle hyvin kaukaisiksi. Sen sijaan omistajille eli miehille ja heidän historioilleen, olkootkin tehtaan johtajia ja Tampereen vallankäyttäjää, annetaan tilaa seinämetreittäin. Näillä ”suurmiehillä” on kasvot ja historia. Ensimmäisellä kerralla Finlaysonin pariskunnan kasvojen taakse kurkatessani ihastelin, kuinka hieno tekninen toteutus on kasvojen taakse lisätty henkilöhistoria, mutta sali toisensa jälkeen toistuvat miesten kasvokuvat eivät jaksaneet enää kiinnostaa. Heistä osa ei edes koskaan käynyt Tampereella (Kuva 5).

Kuva 4. Näyttelyssä esitellään näppärästi omistajien henkilöhistoriaa kuvien taakse piilotetuilla teksteillä. Margaret Finlayson on näyttelyn ainoa nainen, joka on katsottu esittelyn arvoiseksi, mutta hänestä ei ole löytynyt kasvokuvaa. Etualalla on James Finlaysonin 1824 teettämä raastinkone, jolla hajotettiin villaa sekä revittiin haaskioppuvillaa. Kone oli käytössä vuoteen 1928 asti. Kuva: Sanna Lipkin.

Kuva 5. Pietarilainen Carl von Nottbeck oli Pietarin kaupungin kunniapörvari. Hän ei koskaan asunut Tampereella. Hän omisti Finlaysonin veljensä Wilhelm Nottbeckin ja Rauch-suvun kanssa 1840-luvulta alkaen ja möi tehtaan tuotteita Pietarissa. Wilhelm Nottbeck toimi Tampereella tehtaanjohtajana laitoksella, joka oli tuolloin Pohjoismaiden suurin teollisuusyritys. Hänen kuollessaan vuonna 1890 tehtaalla oli 2076 työntekijää. Kuva: Sanna Lipkin.

Vierailijan sekä tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden kannalta olisi ollut kiinnostavampaa antaa kasvot tehtaassa työskennelleille naisille ja lapsille. Viimeisimpien vuosikymmenien käyttötekstiilien kohdalla mainitaan suunnittelijoiden nimiä, jotka viittaisivat siihen, että he olisivat naisia. Vierailija jää kysymään, keitä he ovat?

Toisaalta miesten esittäminen toistaa myös Finlaysonin historiaa kolonialismin voimakoneena. Omistajina ovat olleet skotlantilaiset, saksalaiset ja venäläiset, jotka tulivat kehitysmaahan eli Suomeen rikastumaan. 1800-luvulla yrityksen virallinen kieli oli saksa. Finlaysonin alkuvuosikymmeninä raaka-aine eli puuvilla oli orjatyöllä tuotettua ja liverpoolilaisten kauppamiesten pohjoisen perukoille kuljetuttamaa. Nämä asiat todetaan näyttelyssä, mutta niiden todelliset, raa'atkin vaikutukset jäävät näkymättömiksi.

Näyttelyn lopussa esitellään yrityksen nykyistä tasa-arvopolitiikkaa ja vihreitä arvoja, mutta yhdistettynä näyttelyn sanomaan kertomuksena tekstiileistä, kasvottomista naisista ja lapsista sekä heitä johtaneista miehistä, kriittiselle vierailijalle nousee mieleen monta kysymystä. Miksi näyttelyssä ei rikottu epätasa-arvon voima-asetelmia millään tavalla? Haluttiinko Finlaysonin historia esittää pelkästään positiivisessa valossa nykyisen yrityksen brändin vuoksi? Jos omaa historiaansa ja nykytilaansa ei osaa katsoa kriittisellä silmällä, onko yrityksellä vain rajalliset mahdollisuudet kehittyä nykyajan tarpeita huomioonottavaksi yritykseksi? Olen hämmentynyt, sillä näyttelyn potrettiteema toistuu loppuun saakka, ja ovelta minut hyvästelee kolme hymyilevää miestä sekä yksi alaston vain maskiin pukeutunut mainosmies.

Ei enää tehdas vaan brändi

Olisin toivonut, että näyttelyssä olisi syvällisemmin perehdytty tekstiiliteollisuuden suurimpaan haasteeseen eli tekstiilien valmistuksen, niiden maailmanlaajuisen kaupan ja kulutuksen ongelmiin. Vai onko tällaisiksi tarkoitettu yrityksen mainosvideot? Näyttelyn historiallisessa kontekstissa olisi ollut nykyaikaiselta toteutusryhmältä odotettavaa peilata kriittisesti tehtaan historiaa ja tuotteita kestävän kehityksen kannalta.

Kuten näyttelyplanssissa sanotaan, Finlayson on nykyisin lähinnä brändi. Ihmisethän hankkivat ensisijaisesti brändituotteita, eivät käyttötarvikkeita. Finlaysonin tavoitteena on ollut lisätä tuotannon läpinäkyvyyttä, ekologisuutta ja eettisyyttä sekä ottaa kantaa ajankohdaisiin kysymyksiin. Tällä saralla yritys on tehnyt paljon, mutta paljon on vielä tehtävissä. Kulutuksen lisääminen kierrätystuotteiden varjolla on eräänlaista viherpesua aikana, jolloin tekstiiliteollisuus on yksi suurimmista syistä ympäristöongelmiin. Ostamalla kierrätystuotteen et auta luontoa. Ostamatta jättämisellä autat. Näyttelyssä vieraillessani mieleeni nousivat kysymykset, miten Finlayson vastaa puuvillatuotannon maailmanlaajuisiin ongelmiin tai miten se suhtautuu siihen seikkaan, että niin raaka-aineet kuin valmiit tuotteet rahdataan saastuttavilla laivoilla? Onko sillä kiinnostusta löytää oppia omasta historiastaan? Finlaysonin lyhyen – todella, tekstiilien käytön kannalta erittäin lyhyen – historian aikana käytetyt kuidut ja niitä tuottaneet kasvit ovat tehoviljelyn myötä muuttuneet. Nykyiset tuotantomenetelmät ja muovin käyttö raaka-aineena ovat tehneet tuotteista aiempaa kestävämpiä. Tämä ei tietenkään haittaa kulutusta toivovaa yritystä, mutta pitäisikö sen haitata tuotteita hankkivia asiakkaita tai heitä, jotka ovat huolissaan maapallomme tulevaisuudesta?

Vastuullisesti toimivan yrityksen tulisi tarjota kestäviä ja ajattomia tuotteita, jotka ovat ympäristöystävällisesti ja eettisesti tuotettuja. Tällaiset tuotteet säilyvät käytössä vuosikymmenistä toisiin ja ne kestävät samoin kuin vanhat isoäidin tekstiilit, jotka olivat mahdollisesti Finlaysonin tehtaalla kudottuja. Finlaysonin mainoksessa todetaan, että suomalaiset heittävät pois 70 miljoonaa kiloa tekstiilejä joka vuosi. Noin suuren määrän poisheittäminen johtuu alun perin huonolaatuisten tekstiilien hankkimisesta sekä siitä, että ihmiset tarvitsevat erilaisiin tilaisuuksiin sopivia tekstiileitä. Nämä tarpeet ovat yleensä psykologisia ja tunteisiin perustuvia, eivät todelliseen käyttötarpeeseen liittyviä. Jätevuoren madaltamisen ratkaisu ei ole kierrätys vaan kulutustottumusten muutos. Nähtäväksi jää, kuinka pandemia vaikuttaa ihmisten kulutustottumuksiin. Mitä vähemmän hankimme tekstiileitä, sen enemmän voimme kuluttajina vaikuttaa maapallomme hyvinvointiin. Kulutuksen vähentäminen on tietysti ristiriidassa yritysten brändityön kanssa, mutta kulutustottumusten muutoksella on loppujen lopuksi suurempi merkitys kuin moni on valmis myöntämään.

Lopuksi

Kriittisten sanojeni saattelemana toivon, että mahdollisimman moni vierailisi Vapriikin Finlayson 200 -näyttelyssä. Se on upea kokonaisuus ja kertoo kiinnostavan ja kiehtovan tarinan yrityksen varhaishistoriasta. Onnistunut näyttely tyydyttää tiedonnälkää, herättää visuaalisia elämyksiä ja antaa väriä menneisyydelle, mutta se herättää myös kysymyksiä ja ajatuksia.

Kirjallisuus

Suoniemi, Karoliina ja Emmi Kyytsönen. 2020. *Tehdaskaupungin lapset*. Helsinki: Avain.